

УДК 908 (477.54)

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2024.1.250>

*Олександр Хорошев**

ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЬКОГО ТОВАРИСТВА ВЗАЄМНОГО СТРАХУВАННЯ МАЙНА ВІД ВОГНЮ В КІНЦІ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ХАРКОВА)

Анотація: У статті розглядається історія виникнення Товариства взаємного страхування від вогню в місті Харкові як одного з найстаріших подібних об'єднань Наддніпрянищини в кінці ХІХ ст. Особливу увагу автор приділяє організаційній структурі товариства, його управлінню та фінансовій діяльності. Аналіз діяльності та організаційних принципів існування Товариств взаємного страхування дозволяє висвітлити побут українського міста тієї епохи та стан соціальної підтримки міського населення. Вивчення вітчизняних традицій системи взаємного страхування майна від пожеж є важливим у процесі становлення та подальшого удосконалення сучасної системи соціальної підтримки населення, у тому числі економічного захисту населення від збитків, нанесених пожежами, бойовими діями, природними катаклізмами тощо. Тому історичний аналіз розвитку страхування може дозволити уникнути фатальних помилок у його подальшому становленні та майбутньому розвитку нашої країни.

Ключові слова: статут, страхування від пожеж, взаємне страхування, організаційна структура, страхові внески, страхова винагорода, запасний капітал

Однією з найгостріших проблем протягом існування людської цивілізації була боротьба з пожежами й удосконалення заходів протипожежної безпеки. Важливим напрямком захисту від вогню та зниження шкоди від збитків стало виникнення та становлення цілісної системи страхування. Відшкодування збитків за пошкоджене пожежею майно стало одним з перших видів страхування. Його особливістю стало не просто усунення пожежних збитків, а перерозподіл цих збитків з одного на багатьох, що робило втрату майна не такою гострою для потерпілого.

Страхування – одна з найважливіших галузей фінансової політики держави в умовах ринкової економіки. Розглядаючи історичні джерела, пов'язані з формуванням і становленням системи правового регулювання страхових правовідносин, слід зазначити, що тривалий час територія сучасної України перебувала у правовому полі Австро-Угорської та Російської імперій, Польщі й інших держав. Тому потрібно враховувати особливості розвитку економіки України, яка здебільшого була залежною від економічного та фінансового розвитку цих країн. Саме друга половина ХІХ ст. стала часом бурхливого розвитку індустріального суспільства, виникнення значної кількості промислових підприємств, розширення товарно-грошових відносин в європейських країнах. Тому саме у цей період спостерігається формування та становлення системи страхування, в тому числі й майна від пожеж.

* Хорошев Олександр Миколайович – кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Національного університету цивільного захисту України (Харків, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3830-4072>; e-mail: Khoroshev61@gmail.com

Актуальність теми дослідження визначається інтересом сучасних вчених до наукової проблеми вивчення модернізаційних процесів у Наддніпрянщині другої половини XIX – початку XX ст. Інтенсифікація соціально-економічного розвитку, що призвела до соціального розшарування, індивідуалізації господарської діяльності і, як наслідок, збільшення особистої відповідальності, що привело до необхідності створення ефективної системи захисту від економічних і соціальних ризиків. Тому науковий інтерес має вивчення історичного досвіду становлення системи взаємного страхування, яке займало важливе місце у соціально-економічній системі в пореформений час.

Між пожежною безпекою та страхуванням існує тісний зв'язок. З одного боку, пожежі спонукали до виникнення страхування від них як природної реакції суспільства на це лихо. Ризик, у відношенні якого можна прорахувати його вірогідність і який має грошове обчислення, може бути оціненим і застрахованим. А з іншого боку, оскільки всі страхові осередки за своєю суттю зацікавлені у зменшенні кількості пожеж і викликаних ними збитків, вони змушені були взаємодіяти з державними органами та пожежними службами, тим самим постійно удосконалюючи систему захисту від пожеж у будь-якій країні. Не стала винятком і Наддніпрянщина, яка наприкінці XIX ст. була частиною Російської імперії.

Страхування, як вид діяльності, є достатньо ефективним фінансовим і правовим засобом захисту прав та інтересів людей і має достатньо тривалий історичний шлях свого розвитку. Знання історії становлення страхової справи у цілому, та виникнення страхових відносин зокрема, допомагають зорієнтуватися у сучасних складних процесах, що відбуваються на страховому ринку, будувати страхові правовідносини з урахуванням досвіду, отриманого за багаторічну історію вітчизняного страхування та прогнозувати тенденції його розвитку на майбутнє.

Актуальність даної теми зумовлена ще й тим, що вона залишається маловивченою. Досі немає жодної узагальнюючої роботи за названою темою. Тому автор аналізував літературу, яка стосується певною мірою близьких тем. Так, ще наприкінці XIX ст. з'явилися роботи О. Чехова, О. Шереметєва й інших, які стосувалися становлення пожежної справи в імперії в цілому¹. У другій половині XIX ст. з'явилися також і роботи саме про виникнення та розвиток пожежного страхування. Серед них можна виділити праці О. Шахта, Є. Богдановича, П. Нікольського² й інших. Але всі вони не стосуються Наддніпрянщини в цілому та Харкова зокрема. Цікаво, що Євген Богданович як представник Міністерства внутрішніх справ, що на той час опікувалося й протипожежною безпекою, в 1862-1863 рр. бував у Полтаві та Харкові, де палко пропагував необхідність створення у цих містах товариств взаємного страхування майна від пожеж. Кілька фактів про пожежне страхування в Харкові наводить видатний харківський вчений Дмитро Багалій, що створив фундаментальну працю про історію міста з моменту його заснування до початку XX ст.³

¹ Чехов А.П. Исторический опыт пожарного дела в России. Санкт-Петербург, 1892. 204 с.; Шереметев А.Д. Краткий статистический обзор пожарных команд Российской империи. Санкт-Петербург, 1892. 271 с.

² Шахт А.А. Труд, собственность и капитал под охраной страхования: народно-хозяйственный очерк. Санкт-Петербург, 1899. 518 с.; Богданович Е.В. О мерах к предупреждению и пресечению пожаров в городах и селениях. Санкт-Петербург, 1870. 70 с.; Никольский П.А. Основные вопросы страхования. Казань: Издательство Казанского университета, 1896. 417 с.

³ Багалей Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905): ист. моногр. в 2 т. Репринт. изд. Харьков: Харьковская книжная фабрика им. М.В. Фрунзе, 1993. Т. 2: XIX – начало XX века. С. 412-413, 432-434, 458-460, 563-564.

Вивчаючи літературу за проблемою боротьби з пожежами, важко не помітити, що різні автори сходяться думкою про жахливість шкоди, яку наносив вогонь економіці країни та незліченних бід для населення, які він породжував. Це й не дивно оскільки абсолютна більшість будівель того часу була дерев'яною.

У сучасній Україні практично не існує наукових історичних публікацій за названою темою. Проблеми страхування в основному цікавлять лише фінансистів. Так, на початку ХХІ ст. було написано багато монографій саме з фінансової справи. Це роботи М. Клапикова, Л. Кінащук, М. Мниха, Ю. Дьячкової й інших⁴. Стали з'являтися також підручники або конспекти лекцій знову ж таки для студентів-фінансистів України⁵. Історичний же аспект названої теми або зовсім не розглядається, або розглядається поверхово та у поєднанні саме з фінансовою справою. Автором вже було зроблено спробу розпочати вивчення теми взаємного страхування з точки зору саме історичного підходу, коли було введено до наукового обігу нове недосліджене на той час історичне джерело – Статут Харківського товариства взаємного страхування майна від вогню⁶. Автор зробив спробу проаналізувати діяльність саме Харківського товариства. *Метою даної статті* є аналіз організаційних принципів існування вказаного товариства як одного з найстаріших товариств не тільки Харківської губернії, а й імперії в цілому. Предметом дослідження є розвиток і функціонування системи взаємного страхування від вогню в кінці ХІХ ст. як важливого показника економічної, політико-правової та соціальної сфер життя на прикладі саме Харківського товариства.

Аналізуючи історичні аспекти розвитку протипожежного страхування, необхідно підкреслити, що в Російській імперії страхування було монополізовано державою. Сама культура страхування у населення формувалася під впливом держави. Початком взаємного страхування майна від пожеж можна вважати указ Олександра ІІ від 10 жовтня 1861 р. «Про заснування міських взаємних страхових товариств». Важливу роль у регулюванні відносин страхування відігравали також Статути страхових товариств. Існуюча судова практика в цей період визнавала за ними силу законів. У Зводі законів Російської імперії дві статті стосувалися товариств страхування від вогню⁷.

За період з 1862 по 1917 роки в імперії їх було засновано понад 200, в тому числі і в місті Харкові. Особливістю цих страхових установ був не тільки принцип взаємності, але й обмеженість території страхування конкретним містом. У зв'язку з тим, що міські взаємні товариства страхування від вогню створювалися на добровільних засадах, багато з них починали свою діяльність дуже важко та повільно. Це було пов'язано з тим, що вони не

⁴ *Клапиков М.С.* Витоки національного страхового ринку України: монографія. Тернопіль: Карт-бланш, 2003. 275 с.; *Кінащук Л.Л.* Страхування: теорія і практика проведення: монографія. Київ: Атіка, 2004. 112 с.; *Мних М.В.* Страхування в Україні: сучасна теорія і практика: монографія. Київ: Знання України, 2006. 283 с.; *Дьячкова Ю.М.* Страхування: навчальний посібник. Київ: ЦНЛ, 2008. 240 с.

⁵ *Журавель Т.М.* Конспект лекцій «Страхування» для студентів спеціальностей «Банківська справа», «Фінанси» та «Облік і аудит». Харків: ХБІ УАБС, 2005. 198 с.; *Залетов О.М.* Страхування UA: навчальний посібник. Київ: Міжнародна агенція «Бізон», 2003. 304 с.; *Неізвестна О.В.* Конспект лекцій по дисципліні «Страхування». Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2017. 158 с.

⁶ *Хорошев О.М.* Діяльність Харківського товариства взаємного страхування майна від вогню в кінці ХІХ ст. // Гілея. 2020. № 153. С. 211-216.

⁷ Свод законов Российской империи. Санкт-Петербург, 1857. Т. X: Законы гражданские. Ч. 1. Ст. 2199-2200.

мали великої кількості страхувальників і достатнього страхового капіталу для початку своєї роботи. Харків же в цьому відношенні став щасливим винятком.

Харківське товариство взаємного страхування майна від вогню було створено у 1864 р.⁸ Цій події передувало проведення первинної підписки, за якою сума застрахованого майна в місті склала майже 7 млн. рублів. Цієї суми було достатньо, щоб виплатити у разі потреби річні пожежні збитки та мати кошти на управління товариством. Тому міське товариство страхування почало свою роботу практично одночасно із затвердженням його Статуту, тобто 14 грудня 1864 р. Метою новоствореного товариства у першому параграфі Статуту було проголошено захист власників рухомого та нерухомого майна у місті Харкові від пожежних збитків.

За основу організаційної структури Харківського товариства взаємного страхування майна від вогню було покладено принципи добровільності та колегіальності. За своїм правовим статусом це була суто громадська організація, що й визначало її фінансову самостійність і незалежність від державної казни.

Згідно параграфу 30 Статуту на чолі товариства стояло правління. Воно складалося з дев'яти осіб: трьох розпорядників, трьох кандидатів і трьох уповноважених. Всі ці посади обиралися шляхом таємного голосування з використанням виборчих кульок. Насамперед обиралися три розпорядники, з яких потім обирали голову правління. Оскільки посада ця була достатньо обтяжливою, тому на перші три роки існування товариства передбачалася обов'язкова щорічна змінність керівництва шляхом жеребкування. Надалі три розпорядники обиралися на три роки, кожного року змінюючи один одного за наступною схемою: у перший рік головою правління ставав той з обраних розпорядників, який отримав найбільшу кількість голосів виборців (виборчих кульок), потім – наступні за ним розпорядники на другий і третій рік – за кількістю кульок у порядку зменшення отриманих ними голосів (§ 27). Одночасно з розпорядниками обиралися також три їх заступника, які називалися тоді кандидати. Згідно з параграфом 26 ними ставали ті особи, що отримали меншу кількість виборчих кульок, ніж розпорядники. Пункт 28 Статуту затверджував, що у випадку хвороби або тимчасової відсутності голови правління, його місце займав другий розпорядник, а його місце, у свою чергу, отримував один з кандидатів, який мав більше виборчих кульок. Як бачимо, Статут досить уважно та докладно регулював роботу правління товариства, враховуючи її найменші нюанси. Цікаво, що на відміну від багатьох подібних товариств взаємного страхування, керівництво Харківського товариства отримувало платню за свою роботу (§ 29). Це ще раз свідчить про його фінансову спроможність.

Окрім розпорядників і кандидатів членами правління було також і три уповноважених, функції яких були пов'язані з перевіркою каси та фінансових звітів означеного товариства. При правлінні також існувала канцелярія. До її складу входили: листовод, бухгалтер, архітектори, які повинні були оцінювати майно, яке бралася на страхування, наймані переписувачі й інші необхідні службовці. Кількість цих осіб не регламентувалася Статутом, а передавалася на розсуд членів товариства та залежала від нагальних потреб цього об'єднання страхувальників майна. Але безпосередній прийом на

⁸ Устав Харьковского Общества взаимного страхования имущества от огня. Харьков: Тип. Печатное Дело, 1911. 39 с.

роботу та звільнення вказаних службовців був у компетенції саме розпорядників, що було закріплено у параграфі 23. Очололював канцелярію листовод або бухгалтер.

Засідання правління відбувалися не рідше, ніж двічі на тиждень, у певні дні, які призначали розпорядники. Але в разі необхідності правління могло збиратися і в будь-який день. Окрім того, один з розпорядників, по черзі, повинен був знаходитися в правлінні кожний день у рамках окреслених годин. Це було зроблено для того, щоб кожний бажаючий у будь-який час міг сплатити страхові внески (вони ще називалися страхові премії), заявити про свої пожежні збитки або зробити якісь інші розпорядження по страхуванню (§ 31). Так забезпечувалася доступність кожному страхувальнику мати змогу звернутися до правління зі своїми проблемами та пропозиціями.

Правління вирішувало широке коло проблем, які знаходилися у його компетенції. Згідно з параграфом 33 Статуту це були питання, які стосувалися оцінки майна страхувальників і його страхування (у той час це називалося «прийняття майна на страх»). Саме правління призначало розмір страхових внесків (премій) згідно з розробленими самим товариством розрядами будинків, які могли бути застрахованими в залежності від їх пожежостійкості. Правління надсило отримані внески у банківські установи, а також отримувало їх відтіля у випадку необхідності виплати пожежних збитків. Члени правління оцінювали шкоду, отриману страхувальниками у разі пожеж і компенсували завдані збитки. Розпорядники правління разом з уповноваженими щомісячно проводили ревізії каси та фінансових звітів. Правління здійснювало зв'язок з місцевими органами й особами у разі потреби, а також призначало загальні збори страхувальників товариства.

Вищим органом влади в товаристві були загальні збори. Кожний страхувальник мав право бути присутнім на них. Але право голосу, а також право бути обраним у члени правління товариства, відповідно до чотирнадцятого параграфу Статуту, мали лише ті страхувальники, які застрахували своє майно не менш ніж на 5 тисяч рублів. Таким чином, можна зробити висновок, що в товаристві існував досить високий майновий ценз. Тобто керувати організацією та визначати її політику могли лише багаті мешканці міста. Небагаті страхувальники, які не мали великих доходів, однак, могли об'єднатися, щоб їх сукупний капітал дорівнював би 5 тис. рублів. Тоді ця група людей могла обрати свого представника з правом голосу на зборах і з правом обрання в правління. Але це був лише один голос, який представляв інтереси кількох осіб, що трохи згладжувало, але не відміняло високий майновий ценз. Вірогідно, що така особа не могла отримати посаду розпорядника товариства. І хоча згідно параграфу 15 Статуту суму майнового цензу могли з часом зменшити, все ж здається це малоімовірним. Однак така практика обрання представника від кількох страхувальників, в якійсь мірі, захищала інтереси найбільш незахищених верств населення міста. Саме вони при відсутності такого пункту в Статуті зовсім не мали б можливості отримати право голосу та могли б лише бути присутніми на загальних зборах, ніяк не впливаючи на прийняття рішень на них. Звичайно, говорити про рівність прав всіх страхувальників тут неможливо, але це було кращим, ніж повна відсутність права голосу найбідніших членів товариства на підставі їх фінансової неспроможності.

Важливим фактом є й те, що присутність на загальних зборах була як правом, так і обов'язком членів товариства взаємного страхування майна від вогню в місті Харкові. Так, в параграфі 16 Статуту підкреслювалося, що в разі неспроможності страхувальника бути

присутнім на загальних зборах, він повинен передати своє право голосу письмовою заявою або одному зі страхувальників, або найближчим своїм родичам, а саме: дружині, батькам, синам і рідним братам. Зовсім несподіваним для того часу була згадка про дружину, бо жінки в той час згадувалися лише при повній відсутності чоловіків в родині. На зборах могли бути присутні також опікуни, знову ж таки і жіночої статі, як представники інтересів неповнолітніх і малолітніх. На відміну від сьогодення, страхувальник, якому передали право голосу на зборах, міг скористатися двома голосами: за себе та за того, хто йому цей голос передав.

Загальні збори товариства поділялися на дві категорії: звичайні та надзвичайні. Як перші, так і другі скликалися розпорядниками. У вісімнадцятому параграфі було закріплено, що звичайні збори проходили чотири рази на рік, тобто кожні три місяці: в березні, червні, вересні та грудні кожного року. Об'ява про конкретний день зборів публікувалася у губернських газетах і розміщувалася в інших людних місцях загального користування в місті.

На звичайних загальних зборах розбиралися різноманітні скарги, в тому числі і на розпорядників. Збори затверджували місячні та річні фінансові звіти, розглядали пропозиції щодо удосконалення роботи страхового товариства. В означені строки обирали розпорядників, кандидатів та уповноважених, а також, у разі потреби, могли вносити зміни та доповнення у діючий Статут тощо. Особливо підкреслювалося, що при розгляді будь-яких справ стосовно майна одного з розпорядників або його близьких родичів, це повинні були робити не розпорядники, а старший з кандидатів, тобто заступників (§ 30). Цим намагалися уникнути конфлікту інтересів, можливих зловживань з боку керівництва товариством і дотримуватися певної об'єктивності при вирішенні подібних майнових питань.

Перші надзвичайні збори призначалися одразу після затвердження Статуту членами комісії, яка його і підписувала. Згідно з параграфом 19, саме на них вперше обиралися розпорядники, кандидати, уповноважені та всі інші посади, необхідні для нормального функціонування товариства. Надалі ж надзвичайні збори товариства скликалися у разі необхідності розгляду питань, які було не можна відкласти до чергових звичайних зборів. Такі збори були скоріше винятком, ніж чимсь традиційним і скликалися доволі нечасто.

Згідно з 20 параграфом Статуту, як звичайні, так і надзвичайні збори, потребували присутності не менш 20% всіх членів взаємного товариства, які мали право голосу. Якщо ж на зборах була присутньою менша кількість членів, то призначалися інші збори. На них вже не мало значення чи є необхідна кількість членів, чи її не має, повторні збори проводилися за встановленим порядком денним.

Рішення загальних зборів були обов'язковими для виконання всіма членами товариства. Рішення вважалося прийнятим, якщо за нього було подано не менш, ніж дві третини голосів виборців. Якщо ж вносилися зміни до діючого Статуту товариства або підвищувалися чи зменшувалися страхові внески, тоді для прийняття такого рішення було необхідно отримати не менше 75 відсотків голосів (§ 21).

Загальні збори обирали також трьох уповноважених, функції яких були пов'язані з перевіркою касових і фінансових звітів товариства. Уповноважені повинні були переконатися у правильності поданих документів і підтвердити їх своїми підписами. Після

цього зі звітом протягом місяця могли ознайомитися за бажанням всі члени товариства, задати якісь питання, отримати необхідні роз'яснення тощо. Потім чергові збори затверджували звіт, який відкрито друкувався у місцевих губернських газетах. Також звіт про роботу товариства взаємного страхування майна від вогню друкувався в журналі Міністерства внутрішніх справ імперії, відповідно до параграфу 22 Статуту.

Як підкреслювалося вище, Харківське товариство взаємного страхування майна від вогню було суто громадською організацією, що визначало її фінансову самостійність і незалежність від державної скарбниці. Але держава брала на себе функцію контролю за діяльністю цього й іншого подібних товариств. Це можна підтвердити наступними фактами. Саме урядом затверджувалися статuti таких товариств. Якщо страхувальники бажали внести якісь зміни та доповнення у діючий Статут і таке рішення затверджували загальні збори товариства, останнє слово знову ж таки залишалося за Міністерством внутрішніх справ, яке повинно було затвердити або відхилити ці пропозиції (§ 18). Розпорядники товариства повинні були доводити до відома уряду основні рішення загальних зборів товариства, які потребували урядового затвердження. Всі річні та місячні звіти про роботу товариства також надавалися уряду та друкувалися в журналі Міністерства внутрішніх справ (§ 95). І, нарешті, у параграфі 38 було закріплено, що якщо з якихось причин товариство взаємного страхування вирішувало припинити свою роботу, то і тут необхідно було повідомити про це Міністерство внутрішніх справ. Як бачимо, контрольні функції за діяльністю товариства належали саме державі, хоча товариство існувало як громадська організація.

Шостий розділ Статуту було повністю присвячено фінансовим справам товариства взаємного страхування від вогню. Основні грошові надходження товариства складали страхові внески (премії) його членів. Як зазначалося вище, їх приймали розпорядники. Голова правління робив про це запис в окремій касовій книзі товариства. У параграфі 82 було закріплено, що всі отримані кошти поділялися на три основні групи: на відшкодування пожежних збитків; на утримання правління та на складання запасного капіталу товариства. Згідно з параграфом 83 Статуту, призначення платні керівництву та всі необхідні витрати на утримання товариства здійснювалося за рішенням загальних зборів організації. Основні ж грошові надходження направлялися на відшкодування пожежних збитків, які траплялися протягом року в місті. Після цього всі кошти, які залишалися, перераховувалися в запасний капітал товариства. Його можна було використовувати тільки тоді, коли на погашення пожежних збитків не вистачало страхових премій. З часом запасний капітал накопичувався і тоді відсотків з нього було достатньо для покриття всіх необхідних витрат, пов'язаних з виплатою пожежних збитків у місті. У такому випадку страхувальники припиняли виплату страхових внесків, а збитки компенсувалися без поточних премій (§ 85). Це називалося пільговим періодом. Згідно параграфу 89, цей період тривав до того моменту, коли процентів запасного капіталу вистачало на покриття всіх пожежних збитків страхувальників міста. Якщо ж запасний капітал зменшувався, як і проценти з нього, то виплата страхових внесків відновлювалася знову. У Статуті особливо прописувалося, що чим раніше особа ставала членом товариства та виплачувала страхові внески, тим скоріше для неї наступав такий пільговий період. Страхувальники звільнялися

від виплат премій неодмінно через рівні проміжки часу: спочатку ті, хто з самого початку застрахував своє майно, а лише потім ті, хто став членом товариства пізніше.

Всі кошти товариства, окрім необхідних на поточні витрати, зберігалися в кредитних установах. Вважалося, що сума необхідних коштів не повинна була перевищувати одну тисячу рублів. Її необхідно було зберігати у повітовому казначействі. При цьому дев'яносто третім параграфом Статуту голові правління товариства дозволялося мати на руках не більше 300 рублів на необхідні поточні витрати. На той час це була зовсім немаленька сума, що також свідчить про фінансову спроможність Харківського товариства.

Згідно параграфу 91 Статуту, частину запасного капіталу, якщо він ставав значним, дозволялося використовувати на створення особливої каси, з якої надавалися позики страхувальникам під невеликі проценти та на нетривалий час. Максимально допустимий розмір такої частини складав 300 тисяч рублів. Крім того ці гроші можна було використовувати на поліпшення пожежної безпеки міста. Так, у 1886 р. Харківське товариство взаємного страхування майна від вогню допомогло місту створити нову, на той час четверту, пожежну частину на Заїківці (історичний район міста). Потім місто ще раз звернулося за допомогою до товариства й отримало від нього 9,5 тисяч рублів на створення ще й п'ятої пожежної частини – на Холодній Горі. На той час це був найнебезпечніший район міста, який дуже часто потерпав від пожеж. До того ж він знаходився у високій частині міста, де були проблеми з водою. З отриманих від товариства коштів 5 тисяч руб. було направлено на будівництво пожежної частини, а 4,5 тисячі руб. пішли на устрій цієї пожежної частини, яка й почала свою діяльність у місті з 1904 р.⁹

У Статуті також детально прописувалося як проводити ревізії кас і рахунків товариства за місяць, в який термін це потрібно робити. Докладно викладалося, яку інформацію повинен включати в себе річний фінансовий звіт товариства, які пункти він повинен мати, робився наголос на надходження та витрати товариства тощо (§ 94-95).

Таким чином, прагнення людей до збереження свого нерухомого та рухомого майна від пожеж, мінімізація збитків у випадку їх виникнення стало однією з підстав для виникнення протипожежного страхування. Харківське товариство взаємного страхування майна від вогню було однією з типових організацій в дореволюційній Росії в цілому та в Наддніпрянській Україні зокрема. Взаємне, тобто некомерційне страхування – це форма захисту, відмінними рисами якого є некомерційний характер діяльності страхових товариств. Вивчення системи взаємного страхування на локальній території дозволяє виявити типові й особливі риси її функціонування в Харківській губернії та імперії в цілому, тим самим зробити внесок у розвиток регіоналістики та краєзнавства. Проаналізувавши основні параграфи Статуту Харківського товариства взаємного страхування майна від вогню, можна зробити висновок, що ця організація функціонувала не на комерційній основі, а на засадах взаємності, колегіальності та добровільності. За своїм правовим статусом це була суто громадська організація, що й визначало її фінансову самостійність і незалежність від державної скарбниці. Харківське товариство за своєю структурою було недержавною громадською організацією, що надавала фінансову допомогу потерпілим від пожеж у місті. Страхувальники склали на пайовій основі

⁹ Багалеї Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова... С. 459.

товариство страхування свого рухомого та нерухомого майна на випадок пожеж. Взаємне протипожежне страхування гарантувало їм страхові винагороди як компенсацію за пожежні збитки, а також всіляко сприяло розвитку в місті протипожежної інфраструктури. Основна відмінність взаємного страхування від найбільш поширеного в той час акціонерного була в некомерційному характері діяльності взаємних страхових товариств, що давало змогу, в першу чергу, соціально незахищеним верствам населення міста отримати страхові послуги за меншу плату. Тому взаємне страхування того періоду можна розглядати в якійсь мірі і як одну з форм соціальної підтримки населення. Аналіз діяльності й організаційних принципів існування товариств взаємного страхування, в тому числі у місті Харкові, дозволяє також висвітлити побут українського міста тієї епохи, невід'ємною частиною якого вони були.

Вивчення вітчизняних традицій системи взаємного страхування майна від пожеж є важливим у процесі становлення та подальшого удосконалення сучасної системи соціальної підтримки населення, в тому числі економічного захисту населення від збитків, нанесених пожежами, бойовими діями, природними катаклізмами тощо. Сьогодні страхування може виступати одним із стабілізаційних факторів в економіці України. В наші дні страхування, з одного боку, мінімізує ризики, які викликані найрізноманітнішими природними та техногенними факторами, а з іншого боку, створює необхідні ресурси для інвестицій, яких катастрофічно не вистачає національній економіці, особливо під час війни. Тому історичний аналіз розвитку страхування може дозволити уникнути фатальних помилок у його подальшому становленні та майбутньому розвитку нашої країни.

Oleksandr Khoroshev

Organizational principles of the activity of the city mutual fire insurance society at the end of the 19th century (by the example of the city of Kharkiv)

Abstract: The article examines the history of the mutual fire insurance society in the city of Kharkiv as one of the oldest among such societies in Dnieper Ukraine at the end of the 19th century. The author pays special attention to the organizational structure of the company, its management and financial activities. The analysis of the activity and organizational principles of the existence of mutual insurance societies allows to shed light on the life of a Ukrainian city of the time and the state of social support of the urban population.

The relevance of the topic is determined by the fact that it remains poorly studied and until now there is not a single generalizing work on this topic. Also of scientific interest is the study of historical experience of formation of the mutual insurance system which occupied an important place in the socio-economic system of that time.

The purpose of the article is to analyse the organizational principles of the existence of this society as one of the oldest societies not only in the Kharkiv province, but also in the empire as a whole. The subject of the research is the development and functioning of the mutual fire insurance system at the end of the 19th century as an important indicator of the economic, political, legal and social spheres of life by the example of the Kharkiv Society.

The research of national traditions of the system of mutual insurance of property against fires is important in the process of formation and further improvement of the modern system of social support of the population, including economic protection of the population against losses caused by fires, military actions, natural disasters etc. Therefore, historical analysis of the insurance development can prevent fatal errors in its further formation and the future development of our country.

When writing the article, the author used descriptive and comparative methods as well as systemic analysis and synthesis of historical material.

Keywords: charter, fire insurance, mutual insurance, organizational structure, insurance premiums, insurance indemnity, reserve capital